

TÜRKMEN KÜLTÜRÜNDE DEVE VE DEVELERİN PİRİ VEYİS BABA*

Ahmet GÖKÇİMEN**

Öz

Türkmenistan'da ve dünyanın çeşitli bölgelerine yayılmış Türkmenlerin hayatında iki hayvanın çok kıymetli bir yeri vardır. Bunlardan biri at, diğeri deve. Çoğunlukla göçebe bir halde yaşayan Türkmenler, günlük yaşamlarında fayda sağladığı, dayanıklı olduğu, birçok fonksiyonu icra ettiği için deveyi kullanırlar. Yaşamlarına önemli bir destek ve besin kaynağı olan deve, bir kısım Türk dünyası boylarının ortak kültürüne de konu olur. Türkmenlere ve komşu Türk boylarına ait atasözü, masal, efsane ve destan gibi birçok halk kültürü ürününün konusunu deve teşkil eder. Türkmen kültüründe bereket sembolü olan deveyle ilgili birçok inanış da mevcuttur. Mitolojik bir hayvan da sayılabilen devenin Türkmen inanışındaki piri Veyis Baba'dır. Aslında Veyis Baba, tarihi bir şahsiyet olup, Yemenli Müslüman deve çobanı, Veyisel Karanî'dir. İslamiyeti seçmiş Türk boylarında Hz. Muhammet Peygambere (sav) duyduğu sevgi ile şöhret bulmuş Veyisel Karanî çok ilgi görmüş, deve çobanı olduğu için develerin iyisi (koruyucusu) sayılmıştır. Birçok Türk boyunda iye işlevi ile görülen Veyisel Karanî adı, Türkmenlerde Veyis Baba, Kırgızlarda Oysul Ata ve Kazaklarda Oysul Qara şeklinde kullanılır. Türk dünyasında develerin koruyucusu olarak Veyis Baba'nın adı ve temel işlevi hemen hemen aynıdır. Ancak bazı Türk boylarında Türkmen ve Kazaklarda olduğu üzere, kendilerine özgü coğrafi farklılıklardan ötürü, deveyle alakalı şekillenen kültürde ayrışmalar görülür. Bu incelemede, Türkmenlerde ve komşu Türk boylarında deve adı karşılığında kullanılan kelimelerin ne olduğu ve develerin iyisinin adları belirtildikten sonra Türkmen atasözleri ve efsaneleri başta olmak üzere kültürdeki yeri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkmen, Türkmen kültürü, deve, Veyis Baba

CAMEL IN TURKMEN CULTURE AND VEYIS BABA, THE SAGE OF CAMELS

Abstract

Two animals are very important in Turkmenistan and in life of Turkmens who were distributed to various places of the world. One of them is horse and the other is camel. Turkmens who mainly have a nomadic life use camels as it is useful for this culture, as it is resistant and multifunctional. Camel which is an important support and source of nutrition in their lives, has become a subject to tales, epics, myths and proverbs just like it is in the common culture of Turkish tribes. There are also many beliefs about camel which is a sign of productiveness in Turkmen culture. The sage of camel which be counted also a mythological animal, is Vey-

* Makalenin geliş tarihi: 22.06.2016, Kabul Tarihi: 09.11.2016

** Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Erzurum/ Türkiye, ahmetgokcimen@yahoo.com

is Baba in Turkmen culture. Actually Veyis Baba is a historical person who is also known as Veysel Karani, the Muslim camel shepherd from Yemen. Veysel Karani who was famous with his love to Prophet Mohammad among Turkish tribes who chose Islam, received great interest and was considered to be proprietor of the camels as he was a camel shepherd. Vey-sel Karani name which was considered with his proprietor function among many Turkish tribes, is used as Veyis Baba by Turkmens, Oysul Ata by Kirgiz and Oysıl Qara by Kazakhs. The name and function of Veyis Baba, who is the protector of camels, is same in Turkish world. However there are some partial differences within their own cultural circle due to geographical differences. In this study, the names of camel which was used in Turkmens and other Turkish tribes and the proprietor names of camels were mentioned first and then the place of camel in culture was evaluated especially through the Turkmen proverbs and myths.

Key words: Turkmen, Türkmen culture, camel, Veyis Baba

1. Türkmen Kültüründe Deve

Deve, ipek yolu üzerinde ve çölde yaşayan Türk boyları arasında önemli bir yere sahiptir. Söz konusu hayvan, özellikle Türkmen, Kazak, Kirgiz ve Uygur Türklerinin yaşamlarının ve kültürlerinin vazgeçilmez bir parçasıdır. Deve; eti, sütü, derisi ve yünüyle göçebe kültürün zenginlik göstergesidir. Deveden yararlanan Orta Asya Türk boylarının başında yaşadıkları coğrafyanın büyük bir kısmının çöl olması sebebiyle Türkmenler gelir. Türkmenler deve sözcüğü karşılığında “düye” kullanırken, türlerini de farklı adlarla isimlendirir. Bu lehçede dişi deve “maya”, erkek deve (iki hörgüçlü) “buğra”, deve yavrusu “köşek” ve bir deve cinsinin adı “iner”dir (Hamzayev, 1962: 274, 433, 111, 399, 339). Bunlar dışında Türkmen boyları arasında deveyle alakalı şu adlara da rastlanır: “inen, duluç, hörele, atan, lök, göhört, heşdek, taylak, çetir, arvana, coñ/külöçöker, ayrı” (Sağlık, 2002: 79-80). Türkmenler arasında kullanılan bu deve isimlerinde hayvanın yaşı, cinsi, süt verme durumu ve hörgüç sayısı önemli rol oynar. Türkmenlere komşu Türk boylarından Kazakçada deve, “tüye”, tek hörgüçlü deve, “nar”, deve yavrusu, “bota”, deve sütü “şubat” veya “qımıran” olarak yer alır (Koç, vd. 2003: 560, 397, 93, 647, 384). Kirgizca deve, “töö” ile isimlendirilir (Yudahin, 1994: 755). Doğu Türkistan’da yaşayan Uygurlarda deve “töge”, erkek deve “boğra”, tek hörgüçlü deve “nar”, iki hörgüçlü deve “ayrı”, deve yavrusu “bota” (Necip, 1995: 423, 49) olarak adlandırılır.

Türkmen’i devesiz düşünmek mümkün değildir. Tarihi kayıtlara göre, Türkmen çöllerinde bulunan deve kemiklerinin günümüzden yaklaşık altı bin yıl önce-sine ait olduğu tespit edilmiştir (Kulyýewa, 2004: 3). Bilimsel verilerden hareketle Türkmen topraklarında altı bin yıldan beri deve yaşamaktadır. Deve, yaşamın önemli bir vasıtası ve besin kaynaklarından biridir. Arvana cinsinden olan bir deve, yılda 2000-4000 litre süt verirken, 30-35 yıl yaşar. Ayrıca bu deve, 16-18 ay boyunca bazen günde üç ya da dört defa olmak üzere sağılmaya devam eder (Kulyýewa, 2004:

6). Türkmen inanışında deve dünyanın zenginliği, eti hastalıklara şifa, sütü özellikle mide rahatsızlıklarına dermandır. Düğünlerin ve eğlencelerin vazgeçilmez etkinliklerinden biri de deve güreşleridir. Hatta Türkmen mezarlarının üzeri deve hörgücüne benzer (Dinç ve Çakır, 2008: 59). Çöl iklimine dayanıklı oluşu sebebiyle iyi bir uzun yol ulaştırıcıdır. “Atalarımız oradan oraya göçtükleri esnada deveden binek olarak faydalanırlar. Bunun için her bir Türkmen’in kapısında bir atı ve köpeğinin yanı sıra devesi de olur. Türkmen’i devesiz göz önüne getirmek asla mümkün olmaz. Hayvancılıkla uğraşan Türkmenler otlaklardan yaylaya veya herhangi sebeple bir yere göçtüğünde tüm ev eşyalarını bir deveye yüklerler” (Yazgulyew, 2001: 34). Türkmen yaşamında bu derece önemli bir yere sahip develerin sözlü ve yazılı edebiyatta yeri büyüktür. Türkmenlerin en önemli destanı olan *Göroğlu*’nda daha ilk satırlarda halkın yaşam biçimi anlatılır. “Geçmiş devirlerde Çandibil adlı bir yurt vardır. O ülkede büyük büyük dört dağ vardır. Bu sebeple oraya Çardaklı/çhardağlı Çandibil de derlerdi. Halkının çoğu hayvancılıkla geçinirdi. Deve, at, karamal bakarlardı. Aral nehrinden su içerlerdi. Onlar Türkmenlerdi” (Garrıyev, vd. 1990: 15). Destanda görüleceği üzere Türkmenlerin ana geçim kaynağı hayvancılıktır. Besledikleri hayvanların başında da deve gelir ki destanda ilk olarak onun adı zikredilir.

Deve, Türkmen destanlarında olduğu üzere atasözlerinde de yer alır. Asırların birikimi, tecrübesi ve öngörüsü zamanla atasözlerine malzeme olur. Türkmen yaşamında bazı hayvanlar büyük rol oynar. At ve deve, söz konusu hayvanlara örnek verilebilir. Bu hayvanların çeşitleri, özellikleri, insanlarla ilişkileri, iyi ve kötü tarafları atasözlerine konu olur. Türkmen atasözlerinde at kadar olmasa da deve ikinci sırada yer alır. Günlük yaşamın bir parçası ve yardımcısı olan deveyle ilgili birçok Türkmen atasözü vardır. Deveyle alakalı Türkmenlerin yaşam felsefesini, düşünüş biçimini, kültürünü ve inanışlarını şu atasözleri vasıtasıyla anlamak mümkündür: “Düye boynunun egriligini bilse yağsı” (deve boynunun eğriliğini bilirse iyidir), “Düye garrasa, köşegine eyerer” (deve yaşlansa yavrusuna uyar), “Düyede kör gursun, yerde şor” (devede körlük kahrolsun, yerde tuz), “Düye de Mekge gidyer, ama hacı bolanok” (deve de Mekke’ye gider, ama hacı olmaz), “Düyeden ulı pil bar, atızdan ulı pel” (deveden büyük fil, evlektan büyük pel¹), “Düye duz tanap yerinde, aşık yüz tanap yerinde” (deve tuz bulduğu yerde, aşık yüz bulduğu yerde), “Düye duz diyip geçer, yiğit gız diyip” (deve tuz deyiverir, yiğit kız der), “Düye yitnese semremez” (deve kaybolmasa, şişmanlamaz), “Düye köşegin govı görse; hem gapar, hem deper”, (deve yavrusunu beğense; hem ısırır, hem teper), “Düye malı, dünya malı” (deve malı, dünya malı), “Düyeli bay, dünyeli bay” (develi zenginin dünyası zengin), “Düyele it üyrep yalı” (develiye köpek ürür gibidir), “Düye menzil garar, eşek ayağının astını” (deve menzili/uzacı görür, eşek ayağının altını), “Düye ogurlan, düye boyu çukur gazar” (deve çalan, devenin boyu kadar çukur kazar), “Düye öz boynunun egriligini bilmen, yılana boynı eğri diyermiş” (deve kendi boynunun eğriliğine bakmadan

yılana boynun eğri dermiş), “Düye çökerip çemmer işme” (deve çömelirken, karından ip bağlama), “Düye şor diyip geçer, yiğit yar diyip” (deve tuz deyiverir, yiğit yar der), “Düye yalı altının bolandan düvme yalı aklıñ bolsun” (deve kadar altının olacağına düğme kadar aklın olsun), “Düyenin ulusu köprüde tayak iyer” (devenin büyüğü köprüde dayak yer), “Düyenin guyrugunun yere yetenini kim görüpdir” (devenin kuyruğunun yere değdiğini kim görmüş), “Düye hayt demek medet” (deveye hayt deme, medettir/nasiptir), “Düye yandak gerek bolsa boynunu uzadar” (deveye yandak² gerekse, boynunu uzatır), “Düye münüp hataba bukma” (deveye binip, hataba³ saklanma), “Düyenı gotur öldir, goynı titir” (deveyi uyuz öldürür, koyunu sıtma), “Düyeñ neçe bolsa yağırın şonça” (deven ne kadarsa yağırın/sırtın o kadar) (Berkeliyev, 1983: 107-108). Deveyle alakalı seçilen bazı Türkmen atasözlerinden hareketle, hayvanın kültürdeki yerine ait önemli tespitlere ulaşabiliriz. Buna göre devenin hem olumlu hem de olumsuz tarafları vardır. Ancak “deve malı, dünya malı” atasözüne dikkat edilirse bu hayvanın dünyanın zenginliğine ait bir gösterge olduğu vurgulanır, “deveye hayt deme, medettir/nasiptir” atasözünde ise devenin ihlatılıp yola koyulmasının ne getireceği, hangi kapıları açacağı bilinmemesine rağmen onun göçünde bir kısmetin gizli olduğu belirtilir.

Türkmen dilinde develerin ağır yükleri uzak diyarlara taşımamasından ötürü, devenin bu vasfından oluşturulmuş bir deyim mevcuttur. Hayatlarında büyük eziyetler çekmiş, ağır hadiselerle maruz kalmış insanlar deveyle özdeşleştirilir ve onlara “iner yükü” denilir. İner adlı erkek deveden ötürü, bu tür insanlar için “iner yükü” deyimini kullanılır. Mesela yazar Ata Govşudov’un eşi ile yapılan bir söyleşide yazarın ve eşinin durumunu betimlemek üzere yazının başlığı “İner Yüki” koyulmuştur (Sarıyev, 1993: 24). İnerle alakalı Mollanepes’in “Ner Gezgin” adlı bir şiirinde kullandığı ifadeler de bu adın Türkmen hafızasındaki yerini gösterme adına önemlidir. 19. Yüzyılın büyük şairlerinden Mollanepes, özgürlük, yiğitlik ve mertliğin değerini belirtmek için “kırk yıl maya gezeceğine bütün bir yıl ner (iner) gez” der. Bu mısra Türkmenler için neredeyse bir atasözü gibi yaygın bir biçimde kullanılır (Aşırov, vd. 1963: 17).

Türkmenler çocuklarını severken “köşegim” dedikleri gibi çocuklara ad verirken deve isimlerine de dikkat ederler. Örneğin bir kız çocuğuna dişi deveye atfen “Maya”, “Mayabibi”, “Mayabike”, “Mayagözel”, “Mayagül”, “Mayacan”, “Mayacemal”, “Mayatuvak” ve “Mayateç” adları verilebilir (Atanıyazov, 1992: 148-149). Burada seçilen isimlere bakıldığında devenin güzellik kavramları ile (gözel, cemal, tuvak, teç) yan yana getirildiği görülür. Kız çocuğu ile deve arasında bir benzerlik kurulur ve devenin güzelliği ile kız çocuğu eşleştirilir. Türkmen edebiyatında kadın/kız ile devenin birbirine benzediğini gösteren en belirgin örneklerden biri Kerim Gurbanpesov’un “Gumlu Gelin” adlı şiiridir. Şair, bestelenerek şarkıcılar tarafından söylenen bu şiirinde Türkmen gelinini deveye benzetir:

“Bakışı Maya bakışlı,
Çöküşü deve (iner) çöküşlü,

Mayaları çift hörgüçlü,
Buğraları canlı gelin” (Gurbanpesow, 2009: 114).

Şiirde gözleri kara, kirpikleri uzun devenin bakışı, Türkmen kızının bakışına, oturuşu da bir deve çeşidi olan “iner”e benzetilmiştir.

Türkmen erkek isimlerinde deve adları, kız adı kadar çok değildir. Deveden öykünerek “buğra” ve “düyebay” adlarını erkeklere verdikleri görülür (Ataniyazov, 1992: 74, 113).

Türkmen düğün geleneklerinde deve olmazsa olmaz bir vasıtaadır. Modern çağın araç gereçleri bunu zayıflatsa da taşrada hâlâ gelin, deve üzerinde, “kecebe” denilen yerin içinde götürülür. “Türkmen geleneğine göre halılar ile süslenmiş deve üzerine küçük bir çadıra benzer bir araç kurulur. “Kecebe”, sonra onun içine gelin oturtulur. ... Genellikle gelin almaya gidenler kervanı iki üç deveden oluşur, biri geline ve onun yakın akrabasına, ikinci deve ise, damadın yengeleri ya da evlenmiş ablalarına tahsis edilirdi. Üçüncü deve ise, gelinin evinden çıkarken katılmak isteyen bazı yakın akrabaları için hazır bekletilirdi” (Odekov, 2011: 148). Kız babası, damat tarafı yeterli sayıda deve getiremez veya develere bir şey olur diye “minit” (binit) adlı bir deveyi yedekte, evinde bekletir ki gelin yolda kalmasın. Berdi Sariyev’den⁴ edinilen bilgilere göre Türkmenistan’ın batısında kız çocuğu sahibi olanlar, tebrik edilirken “Düye köpeldiñizmi? Yaşı uzun bolsun.” (deve çoğalttınız mı? yaşı uzun olsun.) denir. Doğan kız ile deve arasında bir benzerlik kuran geleneğe devenin zenginlik göstergesi olduğu gibi kız çocuğunun da bereket sembolü olduğu vurgulanır.

Türkmenlerin deveye ve sütüne verdiği değer, bir efsaneye konu olur. “Akmayanın Yolu” adlı efsanede annesinin sütünü insanlarla paylaşan iyi kalpli bir deve yavrusundan söz edilir. Anne Akmaya’nın sütünden birçok insan şifa bulur. Açgözlü bir insan gençleşmek için yavru devenin yardımıyla Aymaya’nın sütünü sağar. Anne bu durumu fark eder, adamı tekmeleyeyim derken, yavrusunu öldürür. Yavrusunun ölümüne çok üzülen deve, kuş olup gökyüzüne uçar. Ondan damlayan sütlerden yıldızlar oluşur (Sağlık, 2002: 82). Bir kozmogonik menşee efsanesi olan “Akmayanın Yolu”nda Türkmen halk inanışında yıldızların nasıl meydana geldiği anlatılır. Ancak “Akmayanın Yolu” ifadesi Türkmenler içerisinde sadece efsane olarak kalmaz, onların dillerinde terim anlamı kazanarak zamanla “Samanyolu” sözcüğünü temsil eder. Günümüz Türkmencesinde “Samanyolu” sözcüğünün karşılığı olarak da “Akmayanın Yolu” kullanılır. “Yıldızlı gökyüzünü kuşatarak çevreleyen doğru olmayan, sönmek üzere olan çizgi/bölge. Geçmiş zamanlarda Demokrites, Akmayanın Yolu birçok parçalanmış yıldızdan oluşur, der. ... Akmayanın Yolu birçok yıldızın ışıklarının parıltılarının birleşmesinden meydana gelir” (TSE 1, 1974: 91). Bilimsel gerçekliğe inanan

Sovyet düşüncesi gereği, halk inanışından adını alan terimin tanımında ansiklopedide eleştiri yapılır ve cümlenin içerisine “*nâdogrı*”/“doğru olmayan” ifadesi eklenir. Her ne olursa olsun neticede Türkmen muhayyilesi Samanyolu karşılığında efsanevi bir kökeni olan “Akmayanın Yolu” terimini tercih eder. Bu da devenin kozmogonideki yerini gösterir. Zaten başka bir efsanede on iki hayvanlı takvimde neden devenin bulunmadığı mevzu ele alınır. Efsaneye göre hayvanlar kendi aralarında kim gelecek yılı görürse; adı, yıl adlarının ilk olsun der. Bunu duyan deve, ben hayvanlarının en büyüğüyüm, bunun için yılı ilk ben görürüm, böylece benim ismim ilk ayın adı olur, der. Ancak yıl başlayacağı sırada sıçan devenin hörgücüne çıkıp, yılı deveden önce görür. Böylece ilk ayın adı sıçan olur. Deve buna kızar ve sıçana saldırır. Sıçan, kumun/külün içine saklanır. O gün bugündür deve, kül görse üzerine yatar ve böğürür. Bunun sebebi sıçana duyduğu kindir (Köseşev, 1972: 230). Efsanede görüleceği üzere Türkmenler yılın ilk adının sıçan değil de deve olması gerektiğini düşünür. Bunu da bir efsaneyle vurgular. Efsane Türkmenler arasında o kadar kabul görür ki bu anlatıdan hareketle “deve boyuna güvenip, yıldan kör kalmıştır” diye atasözü ortaya çıkar. Türkmen halk inanışında on iki hayvan içerisinden devenin yokluğu bir eksiklik olarak görülür ve bu bir sebebe bağlanır. Bu efsane halkın takvimde devenin olmayışına ürettiği gerekçedir. Bu da devenin Türkmen yaşamında olduğu kadar inanışlarında ve efsanelerinde önemli bir yer tuttuğunun göstergesi sayılabilir.

Türkmen kadınları efsanevi vasfı olan deveyi halı motifi olarak da kullanmıştır. Devenin hamutunun altına serilen keçe örtü üzerine çeşitli hayvan figürleri eşliğinde deve katarları işlenmiştir. Bu motif, 18. yüzyılda Gürgen’de tespit edilen Göklen aşiretine mensup bir keçe üzerinde görülmüştür. Motifi taşıyan örtüye “düye halık” adı verilmiştir (Medjidova, 1990: 78-79). “Deve yününden elbiselik kumaşlar, saçaklar dokunur, yorganlar yapılır. Beli korumak ve sıcak tutmak için deve tüyünden örülmüş kuşaklar kullanılır. Yine deve tüyünden dokunan çeşitli uzunluklardaki kuşaklar nazarlık hükmünde evlerin bir köşesine ya da kazadan belâdan korunması için arabaların direksiyonlarına asılmaktadır” (Sağlık, 2002: 81). Ayrıca Türkmen halıcılık terimleri arasında gerek dokuma materyallerinden gerekse yününden yapılan eşyalardan ötürü deveyle ilgili çeşitli sözcükler bulunur: “Düyebaşlık, Düyediş, Düyedizlik, Düye halık, Düye çuval” (Miradova 1967: 49).

Türkmen yaşamında deve kadar sütü de değerlidir. Onun şifa olduğu hem efsanelerde hem de masallarda yer alır. Deve sütünün diğer bir deyişle akmaya sütünün şifa olduğu mevzu Türkmen halk masalı “Akpmık”ta şöyle anlatılır: Akpmık’ın erkek kardeşlerini dev yer. Onları diriltmek için yaşlı bir kadından tavsiye alır. Bu kadın, kıza ağabeylerinin kemiklerine akmayanın sütünü dökerse onların dirileceğini söyler. Böylece Akpmık yola koyulur, kadının tavsiyesi ile devenin yavrusu ile dost olur. Deve yavrusu, Akpmık’ı insan yiyen annesine götürür. Yavrunun gayretleri ile kız akmayanın sütünü alır, kardeşlerinin kemiklerine döker. Erkek kardeşler

dirilir (Baymıradov ve Hocagulyev, 1992: 242-243). Bu masalda deve yani Akmaya ve onun efsanesi yeniden karşımıza çıkar. Sütünün yukarıdaki efsanede belirtildiği üzere şifa olduğu anlatılır. Hatta deve sütünün damlalarından “Akmayanın Yolu” yıldız kümesinin oluştuğu da masalda vurgulanır. “Onların her damlası bir yıldıza dönüşmüş. ‘Akmayanın Yolu’ adlı yıldızlar da işte böyle oluşmuş” (Baymıradov, Hocagulyev, 1992: 243).

Türkmen halk inanışlarına göre devenin boynuzu vardır. Ancak onu geyik ödünç alır. Deve günlerce boynuzunu bekler ama geyik onu geri getirmez. Bu sebeple deve boynuzsuz kalır (Halmıradov, 1991: 3). Bu efsanede de deveye boynuzu yakıştıran Türkmen halkının, boynuzu olmayan hayvana getirdiği temsili görülmemektedir.

Türkmen tekerlemelerinde devenin adının da kullanıldığı görülür. Mesela “Bibiş Oğlan Göle Garşı” tekerlemesi şöyle başlar:

“Deve gelir yataga⁵,
Boynu dolu otaga⁶,
Otagasını büyük gördüm,
Dört derede geyik gördüm” (Baymıradov, Hocagulyev; 1992: 152).

Türkmen halk inanışlarında deveyle ilgili bazı ırımlar (halk inancı) vardır. Örneğin deve böğürse baskın olacağına işaret eder (Öreyev, 1993: 45). Hamile bir kadın, devenin altından geçerse doğacak çocuk güçlü kuvvetli olur. Hamile kadın çirkin adam, deve ve tavşan görse çocuk çirkin olur (Tatlılıoğlu, 2000: 155-156). Türkmenlerde deve sağılırken söylenen halk inanışı eksenli bir tekerleme de bulunur:

“Hörele devem hörele,
Hörelemesen köşele,
Çorak yerde tahtın var,
Ala ipten yuların var,
Hörgücüne yel ulaşmaz,
Pahasına para yetmez,
Ayrı kadın bir yana,

Kendim sağacağım devemi” (Geldiyew, 2003:284). Burada deve sağılmadan önce tekerleme ile sakinleştirilir. Ayrıca kişinin devesini bir başkası değil de kendisinin sağmasının güzel olacağı halk inanışına vurgu yapılır.

Türkmenistan’da deveye atfedilen kutsiyet, Anadolu’daki Alevi-Bektaşî inancında da bir kısım farklılıklarla rağmen görülür. Anadolu’da çeşitli yerlerde anlatılan Hz. Ali ile alakalı bir efsanede o, kendi tabutunu taşıyan deveyi çeker. Efsaneye göre Hz. Ali aynı zamanda çektiği devenin üzerindeki tabutun içinde yatan kişidir (Özlü,

2012: 254). Anadolu'daki Alevi Bektaşî inancında devenin kutsiyetinin Hz. Ali'ye ettiği hizmetten kaynaklandığı söylenebilir.

2. Türkmenlerde Develerin Piri Veyis Baba

Türkmenler pir/iye olarak tanımladıkları şahısların adlarına mutlaka ya “ata” ya da “baba” lakabını ekler. Birçok hayvanın iyesi olduğu inanışından hareketle Türkmenlerde devenin iyesinin, sahibinin ve koruyucusunun Veyis Baba olduğu kabul edilir. Tatlılıoğlu Türkmenistan'da yaptığı incelemede, Türkmen halk inanışında “baba lakabı” ile bilinen şahısların arasında Veyis Baba'nın da olduğunu belirtir (Tatlılıoğlu, 2002: 48). Veyis Baba, isminde yer alan baba sözcüğünün atalar kültü ile bağlantısı vardır. Onun adının ardına eklenen “baba” ilavesi geçmişe ve cetlere yapılan bir göndermedir. Ancak iyenin adında başka bir özellik daha göze çarpar. Bu, onun asıl ismi “Veyis”te gizlidir. Derinlemesine bir analiz yapıldığında bu adın, Hz. Muhammet (sav) zamanında yaşamış, deve güderek hayatını kazanan bir çobandan alındığı görülür. Zaten İslamiyet'in kabulünden sonra Türkler arasında peygamberler ve veliler; hususiyile meslek piri, iye ve ata biçiminde çeşitli işlevlerle de kullanılmıştır.

Develere iye olan şahıs gerçekte Yemenli olup, ihtiyar annesine bakan bir deve çobanıdır. Hz. Peygamberi (sav) görmeden iman eden ve onu çok seven Veysel Karanî, zamanla Müslümanlar arasında şöhret bulmuş biridir. Onun tanınmasında Hz. Peygamberin iltifatı ve hırkasını hediye etmesi çok etkili olmuştur. Medine'ye gelip Hz. Peygamberi (sav) görmeden yurduna dönmesi onu çok üzer ve gözlerden uzak bir yaşam sürer. Tahminen miladi 657'de vefat eder. Takvasıyla müminlerin gönlünü kazanır. “Anadolu halk kültüründe Veysel Karanî diye anılan Üveys el Karanî, Yemen'deki Murâd kabilesinin Karan aşiretine mensuptur. ... Hayatına dair en eski kaynaklar Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'i ile İbn Sa'd'ın et Tabakâtü'l kübrâ'sıdır” (*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2013: 74).

Veysel Karanî adı Türkmencede Veyis olarak kullanılır. Türkmenler, Veyis sözcüğünü Üveys adının başındaki ünlüyü düşürüp, sonda ünlü türeterek dillerine uyarlar. Aynı ad, Kazakçada “Oysılqara”, şeklindedir. Sözcük, Üveys el, Oysıl'a; Karanî de Qara'ya dönüştürülerek meydana getirilmiştir. Kazaklar bu adı, deve malının piri kabul eder ve ismin İslam tarihindeki Üveys el Karanî'yle bağlantılı olduğunu düşünür (*Qazakstan*, 2005: 110). Kırgızcada Veysel Karanî ismi, “Oysul Ata” şekline dönüşmüştür. Kırgızlarda Oysul Ata tıpkı bazı Orta Asya Türklerinde olduğu üzere develerin iyesidir (*Dıykanbayeva*, 2016: 90).

Türk mitolojisinde deve kutsal ve ongun bir hayvandır ve koruyucu (iye) olduğu kabul edilir. Altaylarda kamlar tarafından savaş ilahı Kızagan Tengere, kırmızı yularlı erkek deve sırtında bir ilah olarak çağrılır. Geçmişten günümüze deve ve öküz güreşleri, at yarışları devam etmektedir. Güç ve dayanıklılığın sembolü olarak

görülen deve, hem güreştirilmiş hem de uzun seferlere çıkmada vasıta olarak kullanılmıştır. Bir Oğuz boyu olan Türkmenlerin de eseri olan “Dede Korkut Hikâyelerinde” deveye rastlanır. Bayındır Han, buğra (erkek deve) ile bir boğayı güreştirir (Çoruhlu, 2011: 169-170). İslamiyet’in kabulü ile deve, kutsallık vasfını yitirmez. Hatta söz konusu hayvan, Hz. Peygamber (sav) ve Veysel Karanî’yle bağlantılı rivayetlerle birleşerek daha yüce bir konuma sahip olur. Deve, İslamiyet öncesi ve sonrası Türk inançlarını bünyesinde toplayan önemli hayvanlardan biridir. Bu sebeple Türkmenler, hem eski Türk inancı hem de İslam dininden gelen tesirle deveye büyük bir ehemmiyet verirler. Onlarda deveyle alakalı birçok inanış vardır. Bunlardan biri de develerin iyesinin Veyis Baba olduğu düşüncesidir.

Türkmencede Veyis Ata’nın adı Veyis Baba biçiminde de kullanılır. Kaynaklarda yer yer Veyis Baba adıyla da karşılaşılır. “Orta Asya halklarında [Türkmen, Kazak, Kırgız] devenin piri sayılan mitik şahıs ya da karakter. Bu şahsa İslam dini yayılmadan önce de inanılmıştır. Halk arasında yaygın rivayetlere göre Veyis Baba, devciliği ilk yapan insan olup, tüm sırlarını bilen, işine ehil bir çobandır. Deve besiciliği yapan halklar, develeri hastalandığında Veyis Baba’yı yardıma çağırır, onun yoluna mal adakta bulunurlar” (*Türkmen Sovet Entsiklopediyası 2*, 1979: 30). Burada verilen bilgilere dikkat edilirse, Veyis Ata’nın develerin iyesi/piri olma vasfı, sadece Türkmenlere özgü değil, Türkmenlere komşu Orta Asya halklarına ait bir unsur olarak ele alınır. Zaten Kazak ve Kırgız Türklerinde bu adın develerin iyesi manasını taşıması, tanımlamayı kanıtlar niteliktedir. Dolayısıyla Orta Asya Türklerinin birçok halk kültürü malzemesi gibi Veyis Ata da ortak kültürel geçmişinin ürünüdür. Türkmenler, develeri hastalandığında halk inanışlarına göre tedavi için o varlığın iyesinden yardım isterler. Develerin iyesi Veyis Ata olduğu için onu çağırırlar. Ona adakta bulunurlar. Böylece ondan develerini iyileştirmesini isterler. Yapılan dua ve adaktan sonra Veyis Ata’nın şifa sunacağına inanırlar. Hatta Veyis Baba’nın Hz. Peygamber’e (sav) büyük bağlılığı ve sadakati gibi devenin de pirine öykünerek, sahibine çok bağlı olduğuna inanılır (Kulyéwa, 2004: 7).

Türkmenlerin büyük şairi Mahtumkulu, Veyis Baba’nın adını şiirlerinde kullanır. “Turgul Diydiler” adlı şiirinde şair bade içme merasimini anlatır ve ona bade sunan mecliste Veysel Karanî’nin olduğunu belirtir. “O, Veysel Karandır bil, dediler” (Aşyrow, 2013a: 13). “Gerekdir” redifli şiirinde “Veysel Kara çile çekti dendanda/dişte?” (Aşyrow, 2013b: 30). Önceki şiirde olduğu üzere Veysel Kara adını kullanır. “Cana Derman Ya Resul” isimli şiirde “Ahımın dermanı Abdullah, Veysel Hoca” dizesinde “hoca” lakabını verir. (Aşyrow, 2013b: 153). Dünyanın faniliğini anlatan “Bazar Eyledi” şiirinde ise “İsa, Mehdi, Yakup, Eyüp, Veysel Karan’ı neyledin” der (Aşyrow 2013b: 297). Mahtumkulu, aynı zamanda bir tasavvuf şairi olduğu için şiirlerinde Veysel Karanî adına yer verir. Ama Veysel Karanî ismini develerin iyesi değil de bir veli olarak ele alır. Diğer taraftan yüzyıllar sonra gelen Türkmen yazar Allaber-

di Hayıdov, bir çobanın hayatını anlattığı *Million Ādim* (Milyon Adım) romanında develerin iyisinin adını Veyis Baba olarak belirtir:

“Muhammet:

-Senin adın ne?

-Burkut dedi.

-Yağmurun piri Burkut mu?

-Elbette diye Burkut yine kükredi.

-Sen devenin piri, Veyis Baba gibi kükrüyorsun” (Hayıdov, 1979: 125).

Örnekte görüleceği üzere başkahraman Muhammet, develerin piri Veyis Baba’ya benzetilir ve romanda onun gibi kükrediğinden söz edilir.

3. Sonuç

Göçebe bir kültüre mensup Türkmenlerin yaşamında devenin büyük önemi vardır. Buna bağlı olarak deveyle ilgili halk edebiyatında birçok folklorik ve kültürel ürün bulunur. Konuyla ilgili Türkmen edebiyatındaki atasözü, gelenek, görenek, destan, efsane, masal, aydım (türkü), tekerleme, el sanatları, modern edebiyat ek-senindeki kaynaklar değerlendirilmiştir. Mevcut kaynakların tamamındaki bilgiler, hem tekrara düşmemek için hem de hacim nedeniyle sınırlandırılmıştır. Konuyu ispat için metinlerden özellikle çarpıcı materyaller seçilmiştir.

Türkmen atasözlerinde at kadar olmasa da deveyle alakalı pek çok atasözü mevcuttur. Bunlarda özellikle devenin bir zenginlik nişanesi olduğu vurgulanır. Aslında tarımla iştigal etmeyen bir halk için göçebe hayatın büyük bir unsuru olarak bu bilgi çok şaşırtıcı değildir. Diğer taraftan en büyük Türkmen destanı sayılan Koroğlu’ndan birçok masal ve efsaneye konu teşkil eden deve, halk anlatılarında da itinayla işlenmiş ve Türkmen yaşamının bir parçası olduğu belirtilmiştir. İsim vermeye alakalı geleneklerden evliliğe kadar Türkmen yaşamının her devresinde deve yer almıştır. Yıldızların teşekkülü dâhil, bazı gök cisimleriyle ilgili menşe efsaneleri deve etrafında teşekkül etmiştir.

Deveyle ilgili Türkmenler arasında çarpıcı bir inanış da onun piri ve iyisi ile bağlantılıdır. Türkmenler devenin pirini Veyis Baba kabul ederler. Veyis Baba, dinî ve mitolojik bir simgedir. Tarihi şahsiyet Veysel Karanî Hazretlerinin etrafında eski Türk inanışlarından atalar kültü ve mitolojik inanışlar (adak ve iye) birleşmiştir. Metamorfozla yeni bir kimlik oluşmuş ve Türkmen halk inanışında develerin piri vazifesini icra etmiştir. Modern bilimlerin gelişmediği, tıbbın aciz kaldığı toplumlardan sözlü kültür güç kazanır. Yaşamda karşılaşılan problemler bu kültür içerisinde çözümlenir. Geçmişten gelen zengin inanışları ile halk muhayyilesi birçok problemin üstesinden gelir. İşlevsel olarak, devenin büyük önem kazandığı Türkmen toplumunda onun kaybolması ve hastalanması bu inanış çerçevesinde çözülmüştür.

Sonuç olarak yaşamınızı ve coğrafyanızı neler şekillendirirse, kültürünüz de onun etrafında neşvünema bulur. Türkmen kültüründe deveye bu açıdan bakmak çok isabetli bir tespit olacaktır.

Sonnotlar

- ¹ Pel: Ekin ekmeğe için etrafı sınırlandırılmış dört köşeli görünümü olan yer bölümü, suyu tutmak için dört köşeli alanın dört yanında yükseltelen kum hattı (Hamzayev, 1962: 525).
- ² Yandak: Çölde yetişen bir çeşit bitki (Hamzayev, 1962: 848).
- ³ Hatap: Devenin hamudunun ön tarafından geçirilen dört parçalı ağaç (Hamzayev, 1962: 706).
- ⁴ Berdi Sariyev: 1954 doğumludur. 1996'dan beri Ankara Üniversitesi, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümünde öğretim üyesi olarak Türkmen dili üzerine çalışmaktadır.
- ⁵ Yatak: Hayvancılık terimi olup, hayvanların dinlendiği yer, ağıl (Hamzayev, 1962: 858).
- ⁶ Otaga: Kızların başlarına taktıkları süs (Hamzayev, 1962: 493).

Kaynakça

- Aşyrow, Annagurban. (2013a). *Magtymguly Eserler Ýygnyndysy I*. Aşgabat: Ilım Neşirýaty.
- . (2013b). *Magtymguly Eserler Ýygnyndysy II*. Aşgabat: Ilım Neşirýaty.
- Aşyrov, N. vd. (1963). *Mollanepes (Lirikası ve Zöhre Tahır Dessanı)*. Aşgabat: TSSR Ilımlar Akademiyasının Neşirýaty.
- Ataniyazov, Soltanşa. (1992). *Türkmen Adam Atlarının Düşündirişli Sözlüğü*. Aşgabat: Türkmenistan RNÇB Neşirýaty.
- Baymiradov, Amanmırat ve Ata Hocagulyev. (1992). *Türkmen Halk Dörediciliği Hrestomatiya I*. Aşgabat: Magarıf Neşirýaty.
- Berkeliyev, K. (1983). *Türkmen Nakılları ve Atalar Sözi*. Aşgabat: Ilım Neşirýaty.
- Çoruhlu, Yaşar. (2011). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabcacı Yayıncılık, 4. Baskı.
- Dıykanbayeva, Mayramgül. (2016). *Kırgız Atalar Kültü*. Konya: Kömen Yayınları.
- Dinç, Ahmet ve Ramazan Çakır. (2008). *Türkmen Kültürü ve Türkmenlerin Sosyo-İktisadi Düşünces*. İstanbul: Ayrıkotu Yayınları.
- Garıyev, Baymuhammet Atalıyev. vd. (1990). *Göroglı*. Aşgabat: Türkmenistan Neşirýaty.
- Geldiyew, Gurbandurdy. (2003). *Türkmen Şahyrana Halk Dörediciliği*. Aşgabat: Türkmen Döwlet Neşirýaty.
- Gurbanepesow, Kerim. (2009). *Oylanma Baýry*. Aşgabat: Türkmen Döwlet Neşirýaty.
- Halmıradov, Ahmet. (1993). *Düyenin Şası Timsallar*. Aşgabat: Magarıf Neşirýaty.
- Hamzayev, M. YA., vd. (1962). *Türkmen Dilinin Sözlüğü*. Aşgabat: Türkmenistan Neşirýaty.
- Hayıdov, Allaberdi. (1979). *Million Edim*. Aşgabat: Türkmenistan Neşirýaty.
- Koç, Kenan vd. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Köseyev, Meti. (1972). *Edebiyat Barada Söhbət*. Aşgabat: Türkmenistan Neşirýaty.

- Kulyýewa, Ogulbayram. (2004). *Düýe Maly Dünyä Maly*. Aşgabat: TDKP Neşirýaty.
- Medjidova, Elmira. vd. (1990). *Türkmen Folk Art*, Aşgabat: Türkmenistan Neşirýaty.
- Miradova, Sona, (1967). *Halıçılık ve El İşleriniň Sözlügi*. Aşgabat: Ilm Neşirýaty.
- Necip, Emir Necipoviç. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Çev. İklil Kurban. Ankara: TDK Yayınları.
- Odekov, Rahman Vekiloviç. (2011). *Türkmen Gelenek ve Görenekleri*, Çev. Murat İlli. Ankara: Allâme Tanıtım Matbaacılık.
- Öreyev, Arazbay. (1993). *Irımlar*. Aşgabat: Ruh Neşirýaty.
- Özlu, Zeynel. (2012). “Besni Kazasında Alevi Bektaş Ocaqları İle İlgili Bulgular”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 63, 247-264.
- Qazakstan: *Ulittiq Ensiklopediya* 7, (2005). “Oysılqara”. Almatı: Qazaq Ensiklopediyasınıň Baş Redaktsiyası.
- Sağlık, G. Selcan. (2002). “Türkmen Halk Kültüründe ve Edebiyatında Deve”. *Kök Araştırmalar*. Güz, IV/2, 75-89.
- Sarıyev, Aşırmuhammet. (1993). “İner Yüki”. *Diyar*, Haziran, Sayı: 6(14), 24.
- Tatlılıoğlu, Durmuş. (2002). *Türkmenistan'da Dini ve Tarihi Ziyaret Yerleri*. Sivas: Dilek Ofset Matbaası.
- . (2000). “Türkmen Irımları (Halk İnanışları)”. *Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 4.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 43, (2013). “Veysel Karani”. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Türkmen Sovet Ensiklopediyası* 1 (1974). “Akmayanın Yolu”. Aşgabat: TSSR Ilımlar Akademiyası Neşirýaty.
- Türkmen Sovet Ensiklopediyası* 2 (1979). “Veyis Baba”. Aşgabat: TSSR Ilımlar Akademiyası Neşirýaty.
- Yazgulyýew, Döwletmyrat, (2001). “Akmaýa”. *Gurbansoltan Eje*, Sayı: 11, s. 34-35.
- Yudahin, K. K. (1994). *Kırgız Sözlüğü*. Cilt II, Çev. Abdullah Taymas. Ankara: TDK Yayınları, 3. Baskı.